

A szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése és felhasználása az iparban

A szakirodalmi tájékoztatásnak, ezen belül pedig a műszaki könyvtáraknak és a műszaki dokumentációnak világszerte egyik legnagyobb problémája az, hogy milyen mértékben és miként jutnak el szolgáltatásai az érdekeltekhez, hogyan veszik igénybe azokat a termelésben és kutatásban dolgozó szakemberek. Dan FINK például, aki hosszú időn át a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) alelnöke volt, nyugalomba vonulásakor kibocsátott „végakaratóban” is azt tartotta szükségesnek hangsúlyozni, hogy a dokumentáció legfontosabb feladata tájékoztatásai hasznosításának és terjesztésének figyelemmel kísérése és fokozása.¹ A szocialista országokban a műszaki könyvtárak és a műszaki dokumentáció központosított jellege és hálózati rendszere miatt a szakirodalmi tájékoztatás terjesztésének és felhasználásának jóval nagyobbak a lehetőségei, éppen ezért ennek a munkának állandó értékelése, támogatása és fokozása elsőrendű érdeke és feladata mindazoknak, akik iparunk műszaki fejlődésével foglalkoznak. Ezen a téren igen sok a tennivalónk, ezt a munkát soha nem lehet befejezni, s éppen ezért jelen tanulmány sem tekintheti céljának a helyzet teljes bemutatását, csupán a jelen legfontosabb tapasztalatait kívánja szélesebb körben ismertetni.

A szakkönyvtárak és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése és felhasználása több irányban is mérhető, ill. értékelhető. Vizsgálatunk ennek megfelelően kiterjed arra, hogy a műszaki könyvtárak milyen eredménnyel *terjesztik* az iparban a szakirodalom különféle dokumentumait, s hogy a műszaki dokumentáció szolgáltatásai milyen mértékben terjednek el a különféle üzemekben, tervező- és kutatóintézetekben. Végül pedig több mint ezer ipari szakember véleménye alapján megvizsgáljuk, hogy az érdekeltek milyen mértékben *használják* a rendelkezésükre álló szakirodalmat és a dokumentációs szolgáltatásokat.

A műszaki irodalom közvetlen könyvtári terjesztése

Ha a szakirodalomnak az iparban való felhasználásáról beszélünk, akkor abból kell kiindulnunk, hogy hogyan és milyen mértékben jut el az irodalom az érdekeltekhez.

Az elmúlt 15 év ezen a téren is nagy fejlődést hozott. Ma már közel 1000 ipari üzemben, termelő- és kutatóintézetben működik műszaki könyvtár, tehát ezeken a helyeken az érdekelt szakemberek a *helyszínen* juthatnak hozzá

¹ FINK, Dan: „Last will” to FID members. Rev. Doc. 1959. dec. 86. 1.

a szakirodalomhoz. E vállalatok összdolgozóinak száma közel 1 millió, s ebből kb. 88 ezer a műszakiak (mérnökök és technikusok) száma. Ennyi tehát a műszaki termelési könyvtári hálózat potenciális olvasóinak száma is. Ha a nyilvántartott 903 műszaki könyvtár rendszeres olvasóit (82—83 ezer) ehhez a számhoz viszonyítjuk; akkor megállapíthatjuk, hogy

a műszakiaknak kb. 60%-a

az egyéb ipari dolgozóknak (elsősorban fizikai dolgozóknak) viszont csak 4%-a veszi igénybe rendszeresen a vállalati műszaki könyvtárakban található szakirodalmat.² (A műszaki irodalom olvasottsága ennél természetesen nagyobb, hiszen — mint később látni fogjuk — igen sokan olvassák más könyvtárak anyagát is, sokan pedig megvásárolják a munkájukhoz szükséges szakirodalmat.) Mégis ebből az adatból kitűnik, hogy az ipar összdolgozóinak számottevő része még nem él azzal a lehetőséggel, amit a műszaki könyvtárak kialakult hálózata helyileg kínál részére.

A technika gyors ütemű fejlődésének eredményei napjainkban egyre inkább a frissebb jellegű publikációkban jelennek meg, s a könyvek mellett mind fontosabbá válnak a folyóiratcikkek, kongresszusi beszámolók, kutatói jelentések, disszertációk, prospektusok és még egyéb olyan dokumentumok, amelyek nemcsak lezárt kutatási és termelési eredményekről számolnak be, hanem ún. „félkész” kísérletekről, részeredményekről stb. is. Ez világszerte megnyilvánul az érdekelt szakemberek igényeiben is.³ Hazánkban szintén érezhető már ez az irányzat, amit igazol az a tény is, hogy 1959-ben az említett olvasók a vállalati műszaki könyvtárakból helybenolvasás és kölcsönzés formájában összesen

591 316 kötet könyvet

918 106 folyóiratot és

125 505 egyéb dokumentumot (szabadalmat, prospektust stb.) tanulmányoztak. Ez a tény viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a lehető legrövidebb időn belül meg kell oldani ezeknek a nem könyv és folyóirat jellegű kiadványtípusoknak a szervezett gyűjtését és megfelelő terjesztését az érdekeltek körében.

A műszaki irodalomnak az ipar szakemberei körében való közvetlen könyvtári terjesztése terén nagy eredményeket értünk el, de még nem használtunk ki minden lehetőséget. A vállalati műszaki könyvtárakban beszerzett szakirodalom még csak az érdekeltek bizonyos rész-köreinek használatán át válik „anyagi erő”-vé, a termelés és a műszaki fejlesztés feladatait megoldó segítővé. A könyvtárak olvasóinak körét tovább kell szélesíteni, és a felvilágosító munka további fokozásával kell propagálni a szakirodalmat, hogy a műszaki könyvtárak anyagát minél többen tanulmányozzák és használják munkájukban. A szovjet műszaki könyvtárak ezen a téren is jó példákkal szolgálnak részünkre.

² BALÁZS Sándor—SZABOLCSKA Ferenc: *A műszaki könyvtárhálózat 1959-ben.* Műszaki Könyvt. Tájékozt. 1960. 4. sz. 1—10. l.

³ WARHEIT, I. A.: *The research report and modern librarianship.* Rev. Doc. 1959. 2. sz. 33—35. l.

A műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztése

A különféle műszaki könyvtárakba beérkező szakirodalom bármilyen gyorsan és bármilyen sok kézen is megy keresztül, mégsem juthat el mindazokhoz, akiket érdekel. A műszaki dokumentáció feladata, hogy az értékes dokumentumokat beszerzésük után rendezze és válogassa, osztályozza és feltárja, majd eljuttassa az ipar szakembereihez.

A világon évente kb. 20 000 műszaki könyv, 200 000 szabadalmi leírás és kb. 2 000 000 műszaki folyóiratcikk jelenik meg.⁴ Többek között ebből a rengetegből kell kiválasztani azt, amit a dokumentáció fontosnak tart ismertetni és eljuttatni az ipar érdekelt dolgozóihoz. A magyar műszaki dokumentáció 1959. évi „termelése” azt mutatja, hogy ennek a feladatnak a következő eredménnyel tettünk eleget: Az Országos Műszaki Könyvtárral együtt kb. 70 intézmény végez aktív (szolgáltatások formájában is megjelenő) dokumentációs munkát, s ezek együttesen (kerek számokban) 80 000 referátumot és 52 000 címfordítást készítettek. Mennyiségileg ez a munka még korántsem kielégítő, mint ahogy ezt a *Népszabadság* hasábjain 1960 május-júliusában lezajlott műszaki fejlesztési vita több résztvevője is leszögezte.⁵ Annál is inkább nem, mert a különböző helyeken készült címfordítások és referátumok még gyakran azonos dokumentumokat tárnak fel, azaz elképzelhető, hogy egy folyóiratcikkéről 4—5 helyen is készítenek magyar nyelvű ismertetőket. Ezt a párhuzamosságot teljesen soha nem lehet megszüntetni, de megfelelő keretek közé szorítása is csak akkor válik lehetővé, ha a hat ipari tárca területére kiterjedő dokumentációs tevékenységet végző Országos Műszaki Könyvtár megfelelő jogkört kap a különféle szolgáltatások összehangolására.

A dokumentáció „alapanyagát” jelentő címfordításokat és referátumokat tartalmazó központi kiadványok (pl. az OMK 13 iparági sorozatban megjelenő Műszaki Lapszemléi és az ún. alközpontok hasonló jellegű referáló lapjai stb.) általában és majdnem kizárólag csak közületi előfizetők címére járnak. A vállalatok dokumentációs kiadványaikat (kb. 50—60) viszont elsősorban az egyes üzemekben, tervező- és kutatóintézeteken belül terjesztik, így azok igénybevétele (tanulmányozása) csak az olvasók oldaláról elemezhető, mint ahogy a későbbiek folyamán látni fogjuk. Általános következtetésként azonban már itt megállapíthatjuk, hogy a központi dokumentációs szolgáltatásokat a vállalatok nem veszik kellő mértékben igénybe. Pl. az OMK említett 13 referáló lapját összesen 4910 példányban fizetik csak elő az üzemek, tervező- és kutatóintézetek. Az egyes iparági sorozatok a 162 (Papír- és nyomdaipar, faipar) és a 671 (Gépészet) előfizetett példányszám — határok között mozognak.

A műszaki dokumentáció munkájáról, a feltárás mennyisége és a kiadványok terjesztése szempontjából, tehát az alábbi két összefoglaló jellegű megállapítást tehetjük:

1. A feltáró munkát mennyiségileg fokoznunk kell, hogy a műszaki fejlesztéshez szükséges külföldi eredményeket teljesebben tudjuk közvetíteni az érdekelt szakemberek részére. A világon megjelenő 50 000 műszaki lapból például a szakirodalom 6—8000 folyóirat rendszeres figyelemmel kísérését

⁴ LANGGUTH, H.: *Die Dokumentation, ein Mittel zur Erhöhung der Produktivität des technisch-wissenschaftlichen Mitarbeiters*. Technik. 1958. aug. 563—565. 1.

⁵ BUZÁSI János: *A Népszabadság műszaki fejlesztési vitájának néhány tanulsága*. Népszabadság. 1960. júl. 23. 3. 1.

mindenképpen fontosnak tartja az ipar szempontjából.⁶ Ezzel szemben Magyarországon csak 3574 féle műszaki lap érkezik előfizetés útján, s a műszaki dokumentáció ebből is csupán 1300 — 1400 lap cikkeit ismerteti és kivonatolja.⁷

2. A feltárt tájékoztatási anyagot (referátumokat stb.) tartalmazó dokumentációs kiadványokat az érdekelt ipari vállalatok nem veszik kellőképpen igénybe. A terjesztést az érdekelt ipari vezetők meggyőzése és megnyerése útján nagymértékben fokozni kell. Ez vonatkozik a vállalatok saját kiadványainak *elsődleges*, helyi terjesztésére is, de még inkább az OMK központi és az ipari tárcák alközponti szolgáltatásainak *másodlagos*⁸ terjesztésére. (Az utóbbiaknak ma még nagyobb a jelentősége hazánkban, hiszen önálló dokumentációs munka csak az ipar 8—10 százalékában folyik.)

Főleg a fenti két okra vezethető vissza az a külföldön is általános panasz⁹, hogy a műszakiak — akiknek elsősorban van szükségük a technika eredményeinek ismeretére és átvételére — nem kísérik kellő figyelemmel és nem tanulmányozzák rendszeresen a dokumentációs szolgáltatásokat.

A felhasználás vizsgálatának módszerei

A szakirodalom és a műszaki dokumentációs szolgáltatások felhasználásának áttekintése és elemzése nagy általánosságban véve, három főbb módszerrel lehetséges:

A) A *legközvetlenebb*, ha a tényleges gazdaságosságot mutatjuk ki, azaz azt bizonyítjuk be, hogy az ipar szakemberei a műszaki könyvtárakból vett szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásai alapján ilyen és ilyen újításokat, találmányokat nyújtottak be, ilyen és ilyen új technológiai eljárások vagy új gyártmányok bevezetését javasolták, amelyeknek megvalósítása és bevezetése népgazdaságunknak ennyi és ennyi forint megtakarítást jelentett és jelent. Ilyen próbálkozás már több ízben történt, pl. 1953-ban, amikor 80 vállalati műszaki könyvtár jelentésének összesítése azt mutatta, hogy „a szakirodalom alapján elkészült újítások... évi 30 millió forint megtakarítást jelentettek népgazdaságunknak”.¹⁰ Az ilyen jellegű összeállítások a legmozgósítóbb erejűek, de mindig csak részleges és nem teljesen megbízható eredményekhez vezethetnek, mivel a műszakiak legnagyobb része megtakarítást célzó javaslatainál nem hivatkozik a felhasznált szakirodalomra. Emiatt a szakirodalom legközvetlenebb felhasználásának kimutatása úgyszólván leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, és csak egy-egy egyedi példán keresztül világítható meg.

B) Bizonyos *elméleti következtetésekkel* is bizonyíthatjuk a műszaki irodalom és a műszaki dokumentáció felhasználásának eredményeit. Ilyen módszerrel már csak közvetettebb eredményekre juthatunk, amelyek azonban szintén

⁶ SIEMENS, A.: *Über das Informationsgefüge eines Grossbetriebes*. Nachr. f. Dok. 1956. dec. 173—177. l.

⁷ BALÁZS Sándor: *A műszaki ismeretközlés külföldi folyóiratbázisa Magyarországon*. Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve 1960. Bp. 1960. 103—120. l.

⁸ HETRICK, J. M.: *The distribution function in documentation*. Special Libr. 1959. máj. jún. 193—195. l.

⁹ CODLIN, E. M.: *Information and the technologist*. Aslib Proceed. 1960. 3. sz. 91—100. l.

¹⁰ BALÁZS Sándor: *A szakkönyvtáros munkaverseny eredményei*. Műsz. Könyvt. Tájékozt. 1954. 1. sz. 6—8. l.

igen hasznosak lehetnek. Ilyen módszerrel mutatható ki pl. (kénytelenek vagyunk külföldi példára hivatkozni, mert hasonló magyar következtetés nem áll rendelkezésünkre), hogy ha a Csehszlovákiában foglalkoztatott 150 000 tudományos dolgozó munkaidejének 10 százalékát takarítja meg a dokumentáció, akkor ez 15 000 képzett munkaerőt jelent. A hálózat munkájának fokozása évi 1%-os emelkedést jelent a termelékenységekben és 3%-os megtakarítást az általános kiadásokban.¹¹

C) A legáltalánosabb módszer, amikor az *olvasók véleményét* összegyűjtve vonunk le következtetéseket arról, hogy miként használják a szakirodalmat és a műszaki dokumentáció szolgáltatásait. Természetesen ezen az úton csak ún. „representatív” felmérések végezhetőek, amelyek nem terjedhetnek ki az ipar összes dolgozóira, a műszaki termelési könyvtári hálózat minden potenciális olvasójára (erre nincs is szükség), de a tényleges olvasóknak is csak bizonyos köreire.

Az első két vizsgálati módszer inkább az üzemek, tervező- és kutató-intézetek, valamint egyéb ipari intézmények szempontjából vizsgálja a szakirodalom felhasználásának kérdését, a harmadik inkább az érdekelt szakemberek oldaláról. A továbbiakban ez utóbbi módszer alapján mutatjuk be, hogy milyen eredménnyel hatol be a műszaki irodalom az iparba.

1200 olvasói kérdőív

Az Országos Műszaki Könyvtár módszertani osztálya 1960 júniusában az ipari minisztériumok könyvtári hálózati alközpontjaival egyetértésben olvasói (egyéni) kérdőívet szerkesztett, s ezzel — ezen a területen először — széleskörű vizsgálatba kezdett, melynek célja annak megállapítása volt, hogy az iparban dolgozó szakemberek milyen mértékig foglalkoznak a szakirodalom és a műszaki dokumentáció tanulmányozásával, és miként hasznosítják az abban foglalt műszaki ismereteket. A kérdőív öt főcsoportba osztva 2 oldalon 23 kérdést tartalmazott az alábbi minta szerint:

Olvasói (egyéni) kérdőív

Munkahely neve:

A kérdőívet kitöltő

munkahelyi beosztása:

végzettsége (szak megjelöléssel):

nyelvtudása:

életkora:

Olvas-e szakirodalmat:

rendszeresen — alkalmilag — nem

Milyen nyelven olvas szakirodalmat?

csak magyarul — oroszul — németül — angolul — franciául — egyéb

Milyen szakirodalmi kiadványokat olvas?

könyvet — folyóiratot — szabadalmat — egyebet

Honnan szerzi be a szakirodalmat?

munkahelye műszaki könyvtárából — az Országos Műszaki Könyvtárból — egyéb műszaki könyvtárból — vétel vagy előfizetés útján — munkatársaktól

Hol olvas?

munkahelye műszaki könyvtárában — munkahelyén — az Országos Műszaki Könyvtárban — egyéb könyvtárban — otthon — egyéb helyen

Havonta hány órát foglalkozik a szakirodalom tanulmányozásával?

1—5 órát — 5—10 órát — 10—20 órát — 20—30 órát — 30 óránál többet

¹¹ SPIRIT, Jiř: *Die ökonomische Bedeutung der Dokumentationsabteilungen.* Dokumentation, 1955. nov. 114—117. l.

Tanulmányozza-e a dokumentációs szolgáltatásokat? Igen — nem

Ha igen, melyeket?

Saját vállalata dokumentációs kiadványát: rendszeresen — alkalmilag — nem

OMK figyelőszolgálat: rendszeresen — alkalmilag — nem

OMK témafigyelés: rendszeresen — alkalmilag — nem

fordítások: rendszeresen — alkalmilag — nem

alközponti dokumentációs kiadványok: rendszeresen — alkalmilag — nem

külföldi dokumentációs kiadványok: rendszeresen — alkalmilag — nem

egyéb vállalati műszaki könyvtárak

kiadványai: rendszeresen — alkalmilag — nem

Hogyan hasznosítja az olvasott szakirodalmat?

napi munkájában — újításainál — kutatásaiban — továbbképzésében — saját cikkeinek megírásánál

1960 első negyedében hány könyvet, folyóiratcikket vagy egyéb kiadványt olvasott?

Mi hívta fel a figyelmét az olvasott kiadványokra?

vállalatának műszaki könyvtára vagy dokumentalistája — kollégák — külső személyek — folyóirat vagy

könyv hivatkozása — lapszemlék (referáló lapok) — egyéb dokumentációs kiadványok

Ha senki vagy semmi nem hívta fel a figyelmét, akkor

az irodalom folyamatos tanulmányozása — vagy véletlen útján talált-e rá?

A felmérés következő eldöntendő kérdése volt, hogy hány példányban szükséges és lehetséges a kérdőívek szétosztása, kitöltetése és begyűjtése. Tekintettel néhány hasonló külföldi vizsgálat tapasztalataira (pl. az angol Szakkönyvtárak és Információs Irodák Szövetségének — ASLIB — 1959. évi scarboroughi konferenciáján megtárgyalt hasonló jelentésre¹², amely 1082 mérnök és technikus véleményét összegezi) és 120 egybehívott magyar könyvtáros véleményére, végülis az a határozat született, hogy ez az első próbálkozás 1200 ipari szakember vonatkozó véleményét lesz hivatva megvizsgálni és összegezni.

A továbbiakban tehát már 1200 ipari szakember szemszögéből vizsgáljuk a szakirodalom és a műszaki dokumentáció felhasználásának kérdéseit. Mielőtt azonban erre rátérnénk, röviden be kell mutatnunk az adatszolgáltatókat. A megkérdezettek közül

293 különböző ipari tervező- és kutatóintézetekben,

836 különböző ipari üzemekben,

71 különböző egyéb ipari szerveknél, intézményeknél dolgozik. Beosztásuk alapján (l. 1. sz. táblázat) elsősorban a műszaki értelmiséget képviselik. Ez a jelenség a vállalati szakkönyvtárak olvasóinak összetételét is híven

1. táblázat

Beosztás	Kutató- és tervező- intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
Főmérnök, igazgató	8	19	3	30
Osztályvezető	43	101	6	150
Csoportvezető	7	91	3	101
Beosztott mérnök	196	243	40	479
Művezető	2	59	—	61
Technikus	15	111	—	126
Egyéb műszaki	10	38	17	65
Szakt munkás	6	104	—	110
Egyéb	6	70	2	78
Összesen	293	836	71	1200

¹² SCOTT, Christopher: *Technical information in industry: how it is used*. Aslib Proceed. 1959. dec. 318—326. 1.

tükrözi, ami természetes is, hiszen például a műszaki dokumentáció szolgáltatásai úgyszólván kizárólag ehhez a réteghez szólnak. Még nyilvánvalóbbá válik ez a jelenlegi helyzetet (és egyben hiányosságait) is kifejező tény, ha a megkérdezettek iskolai végzettségére vetünk egy pillantást. (L. 2. sz. táblázat.)

2. sz. táblázat

Végzettség	Kutató- és tervező- intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
Műszaki egyetem	239	366	54	659
Tudományegyetem	18	38	3	59
Főiskola	4	24	3	31
Technikum	21	213	6	240
Érettségi	7	45	4	56
Szakmunkás képzés	4	102	1	107
4 középisk.	—	18	—	18
Ált. iskola	—	30	—	30
Összesen	293	836	71	1200

A megkérdezettek túlnyomó részét a műszaki egyetemet végzett mérnökök (55%) és a technikumot végzett technikusok (20%) teszik ki. A beérkezett vélemények értékelésénél erre a szempontra mindig tekintettel kell lennünk.

A személyi adatok áttekintésénél legérdekesebb az adatszolgáltatók nyelvtudása. Ez egyszer összefoglalható aszerint, hogy az 1200 megkérdezett nyelvtudása hány idegen nyelvre terjed ki. (L. a 3. sz. táblázatot.)

3. táblázat

	Tervező- és kutató- intézetiek	Üzemiek	Egyéb intézményi dolgozók	Összesen
Csak magyarul tud	15,0	48,2	40,8	39,6
1 idegen nyelvet tud	25,3	27,8	29,6	27,5
2 idegen nyelvet tud	32,8	14,9	16,9	19,4
3 idegen nyelvet tud	17,7	7,2	11,3	10,0
4 vagy 4-nél több idegen nyelvet tud	8,2	1,9	1,4	3,5

Az 1200 ipari adatszolgáltató 39,6%-a tehát egy idegen nyelvet sem tud. Ez a tény már egymagában is megindokolja a műszaki dokumentáció szükségességét, illetve annak egyik fő feladatát. A külföldi szakirodalom az érdekeltek több mint egyharmada részére csakis a műszaki dokumentáció különféle szolgáltatásain (kivonatok, fordítások stb.) keresztül válhat megismerhetővé. Nyelvtudás szempontjából egyébként a legkedvezőbb a helyzet a tervező- és kutatóintézetekben, ahol — kimutatásunk szerint — a legtöbb műszaki két idegen nyelvet ismer.

Fenti megállapításaink az iparban dolgozók nyelvtudására egyébként majdnem teljesen megegyeznek annak a vizsgálatnak az eredményeivel, amit

a Központi Statisztikai Hivatal 1957 végén hajtott végre 2 652 mérnökre és 2 447 technikusra kiterjedően.¹³ A két adatszolgáltatásban:

	Saját adat (1200 szakember)	KSH adat (2652 mérnök)
Csak magyarul tud	39,6	39,6
1 idegen nyelvet tud	27,5	31,0
2 idegen nyelvet tud	19,4	17,9
3 idegen nyelvet tud	10,0	8,3
4 vagy 4-nél több idegen nyelvet tud	3,5	3,2

Az olvasók, illetve érdekelt szakemberek nyelvtudása másodszer aszerint is elemezhető, hogy milyen nyelveket ismernek. A nyelvek sorrendje aszerint, hogy az 1200 megkérdezettből hányan beszélnek, százalékosan a következőképpen alakul: német — 54,4%, angol — 26,8%, francia — 13,8%, orosz — 13,1%. Az egyéb nyelveket beszélők számaránya az 1–2% körül marad. (Részletesen l. a 4. sz. táblázatot.)

4. táblázat

Nyelv	Kutató- és tervező- intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
Német	220	397	37	654
Angol	153	152	17	322
Francia	83	74	9	166
Orosz	51	99	7	157
Olasz	12	10	—	22
Egyéb	19	52	4	75

A műszaki irodalmat használó szakemberek — életkoruk szerint — a következőképpen oszlanak meg:

20 éven aluliak: 0,5 %	40-50 év között: 14,7 %
20-30 év között: 31,3 %	50-60 év között: 9,0 %
30-40 év között: 42,6 %	60 év feletti: 1,9 %

Milyen szakirodalmat olvasnak ?

Az adatszolgáltatás során kapott válaszokból arra vonatkozóan nem kapunk pontos képet, hogy a dolgozók hány százaléka nem olvas szakirodalmat. Csak azt tudjuk kimutatni, hogy azok közül, akik figyelemmel kísérik a hozzáférhető szakirodalmat, hány százalék a *rendszeres* és hány az *alkalmi* jellegű olvasó. Az erre vonatkozó közlésekből az alábbiak állapíthatók meg:

- a kutató- és tervezőintézetekben a szakemberek 91%-a rendszeresen, 9%-a pedig csak alkalmilag tanulmányozza a szakirodalmat;
- az üzemekben az olvasók 52%-a tekinthető állandó olvasónak, 48%-a pedig csak esetenkénti érdeklődőnek;

¹³ A mérnökök és technikusok társadalmi, gazdasági és kulturális helyzete. Bp. Központi Statisztikai Hivatal, 1959. 21—26. l. (Statisztikai időszaki közlemények 20.

az egyéb ipari intézményeknél az érdekeltek 72%-a rendszeresen olvassa a könyvtárak állományát, 28%-a még nem.

A fenti csoportonkénti megoszlást összesítve azt állapíthatjuk meg, hogy az ipari szakkönyvtárak olvasói közül 63% munkájához állandóan szükségnek tartja a műszaki irodalom figyelemmel kísérését, 37%-a viszont csak alkalmilag fordul a legújabb műszaki eredményeket tartalmazó dokumentumokhoz.

Nyelvtudásukat az ipar érdekelt szakemberei nem minden tekintetben használják a műszaki irodalom tanulmányozásánál. Ez természetesen több okra vezethető vissza, amelyeknek elemzését most nem tartjuk feladatunknak. (Mindenesetre fontos központi feladat jelentkezik itt, elsősorban pl. a kevésbé ismert idegen nyelveket beszélő műszakiaknak a dokumentációs feltáró munkába való bevonása terén.) A szakirodalom tanulmányozására használt nyelveket vizsgálva arra következtethetünk, hogy az össz-olvasók

53,5 %-a olvas német nyelvű szakirodalmat,
28,8 %-a angol nyelvű szakirodalmat,
12,3 %-a francia,
11,3 %-a orosz,
4,0 %-a pedig egyéb idegen nyelvű szakirodalmat

(Ez a megállapítás az 1200 adatszolgáltató véleménye, és nem zárja ki, hogy az adott helyeken és időben esetleg ettől erősen különböző következtetéseket vonjanak le.¹⁴)

Igen érdekes megállapításokat tehetünk azzal kapcsolatban is, hogy az olvasók milyen sorrendben keresik az egyes kiadványtípusokat. (L. 5. sz. táblázat.)

5. táblázat

Kiadványfajta	Kutató- és tervező- intézetekben	Üzemekben	Egyéb intézményeknél	Összesen
Könyv	94,8	83,0	88,7	86,2
Folyóirat	100,0	87,3	95,7	90,9
Szabadalom	25,9	16,0	16,9	18,5
Egyéb dokumentum- típusok	5,1	14,9	11,3	12,3

Mint ebből láthatjuk, a műszaki irodalom tanulmányozásánál az ipari szakemberek már mindenütt a folyóiratcikkeket részesítik előnyben a könyvvel szemben, 16–26%-ban keresik a szabadalmi leírásokat és 5–15 százalékban az egyéb jellegű dokumentumokat. Ez a tény tervszerűen kell, hogy befolyásolja a műszaki könyvtárak állománygyarapítási politikáját, annál is inkább, mivel ez e jelenség hazánkban is, világszerte is¹⁵ egyre erőteljesebben mutatkozik meg. Minden jel arra mutat, hogy a jövőben még tovább fog emelkedni a különböző kutatói jelentések, kongresszusi beszámolók, szabadalmak, tapasztalatsere beszámolók, prospektusok stb. keresettsége.

¹⁴ BALÁZS Sándor—TEREBESSY Ákos: *Érdekes arányszámok. A szakfolyóiratok beszerzésének és olvasottságának elemzése.* Műsz. Könyvt. Tájékozt. 1959. 1. sz. 5–13. 1.

¹⁵ *Availability of scientific information.* Nature. 1959. jan. 17. 135–137. 1.

A műszaki irodalom terjesztési sorrendje

A műszaki irodalomból „élő” szakemberek különböző forrásokból juthatnak hozzá az őket érdeklő dokumentumokhoz. Vizsgálatunk során megállapítottuk, hogy mindazok, akik általában tanulmányozzák a szakirodalmat, azok úgyszólván teljes számban látogatják a helyi műszaki könyvtárakat (természetesen azoknál a vállalatoknál, ahol ilyen van). A vállalati műszaki könyvtárakat tehát már joggal nevezhetjük a *szakirodalom elsődleges terjesztő állomásainak*. Ezután az érdeklődők a következő sorrendben jutnak hozzá más forrásokból a szakirodalomhoz:

vétel (előfizetés) útján,
az Országos Műszaki Könyvtárban helybenolvasás és kölcsönzés útján,
előfizetéssel,
egyéb műszaki könyvtáraktól (p. Bp. Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, egyéb vállalatok azonos tárgykörű anyaga...),
munkatársaktól kölcsönözve

(Részletesen l. a következő, 6. sz. táblázatot.)

6. táblázat

Honnan?	Kutató- és tervező- intézetekben	Üzemekben	Egyéb intézményeknél	Összesen
Munkahelye könyvtárából	100,0	95,4	90,4	96,4
Orsz. Műszaki Könyvtárból	36,1	20,7	17,8	24,3
Egyéb műszaki könyvtárakból	31,7	14,3	21,9	19,1
Vétel útján	31,0	37,5	45,2	36,5
Előfizetéssel	17,0	24,7	20,5	22,6
Munkatársaktól	11,6	15,0	15,0	14,2

A szakirodalomhoz való „hozzájutás” tekintetében a változás óriási. Elég csupán arra az egyetlen tényre utalnunk, hogy 15 évvel ezelőtt (vagy régebben) egy hasonló vizsgálat legfeljebb kb. 1—2 százalékos igénykielégítést jelenthetett volna a helyi műszaki könyvtárakból. (Mert ilyenek alig voltak.) Ma pedig már az a helyzet, hogy aki ténylegesen napi munkájához rendszeresen használja a szakirodalmat, az úgyszólván mindig olvasója a vállalatok saját könyvtárainak is.¹⁶ Jellemző összehasonlításként közölhetjük, hogy a már említett hasonló angliai felmérés elemzéséből az derül ki, hogy a szakirodalom után érdeklődő angol szakembereknek csupán 25%-a keresi fel saját vállalata szakkönyvtárát, és pedig nyilvánvalóan azért, mert igen sok helyen még mindig egyáltalán nincs helyi műszaki könyvtár.¹⁷

A következő kérdés az, hogy hol olvassák a szakirodalmat az érdekelt ipari dolgozók. A megkérdezett 1200 műszaki és egyéb beosztású és képzett-ségű dolgozó válasza igen érdekes képet mutat. (L. 7. sz. táblázat.)

¹⁶ BALÁZS Sándor—SZABOLCSKA Ferenc: *A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatairól*. Magy. Könyvszle. 1959. 1. sz. 16—22. l.

¹⁷ L. 12. sz. jegyzet.

7. táblázat

Hol olvas	A tervező- és kutatóintézeti dolgozó	Az üzemi dolgozó	Egyéb intézmények munkatársai	Összesen
Munkahelye könyvtárban	57,6	21,5	25,3	30,5
Munkahelyén	61,1	51,6	43,6	53,5
Az OMK-ban	20,1	11,0	9,8	13,1
Egyéb könyvtárakban ...	14,6	4,4	4,2	6,9
Otthon	86,4	89,1	85,9	88,2
Másutt	6,5	7,3	11,2	7,3

Ez a kimutatás (több előzőhöz hasonlóan) azt tükrözi, hogy az adat-szolgáltatók legnagyobb része a feltett kérdésre — jelen esetben a „Hol olvas”-ra — több választ is adott. Az ilyen formán kialakult százalékos sorrend szerint az érdeklődők leginkább otthon olvasnak, s ez a műszaki könyvtárak kölcsönzési munkájának fontosságára utal. De ugyanakkor több összefüggésben rámutat egy sajnálatos körülményre is. A vállalati műszaki könyvtárak azért nem foglalják el az őket méltán megillető második helyet abban a sorrendben, amely a legnyugodtabb olvasási lehetőséget biztosítja — az otthon kényelme és zavartalansága után —, mert még mindig csak a vállalati könyvtárak 4,3 százalékának van külön olvasóterme, és csupán további 30 százaléknál van valamilyen helybenolvasási lehetőség.¹⁸

A szakirodalom tanulmányozásának időhatárai

A műszaki könyvtárügy, a műszaki dokumentáció, de az ipar fejlődése szempontjából is igen fontos és lényeges kérdés az, hogy a szakemberek mennyi időt tudnak a számukra szakmailag értékes dokumentumok tanulmányozására fordítani. A helyzet természetesen nem egységes, bizonyos keretek között azonban mégis érdekes és általános jellegű megállapításokat tehetünk. A következő 8. sz. táblázat áttekintése útján megtudhatjuk, hogy a különböző helyeken (tervező- és kutatóintézetekben, üzemekben, egyéb ipari intézményeknél) dolgozó szakemberek — százalékosan — havonta hány órán keresztül olvassák a szakirodalmat.

8. táblázat

A szakirodalomra fordított órák száma havonta	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
1—5	5,5	14,4	9,9	11,9
5—10	13,0	28,3	32,4	24,8
10—20	30,0	28,1	28,1	28,6
20—30	21,8	16,7	25,4	18,5
30—	29,7	12,5	4,2	16,2

¹⁸ SZABOLCSKA Ferenc: *A magyar műszaki könyvtárak munkája és jövő feladatai* Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve 1960. Bp. 1960. 51—100. 1.

Kimutatásunk szerint a tervező- és kutatóintézetekben dolgozó szakemberek olvasnak a legtöbbet. Közel egyharmad részük havonta 30, vagy ennél több órán át forgatja a különböző szakkönyveket és szakfolyóiratokat stb., ami más szóval azt jelenti, hogy naponta átlagban legalább egy órát foglalkozik a szakirodalommal. Az üzemekben már kedvezőtlenebb a helyzet, itt a legtöbben havonta 5–10 órát tudnak csak a szakirodalom tanulmányozására fordítani.

A dokumentációs szolgáltatások felhasználása

A műszaki dokumentációs szolgáltatások terjesztésének tárgyalásakor már elmondtuk, hogy a központi szolgáltatások hogyan és milyen példányszámban jutnak el az ipar különböző vállalataihoz. Ha ugyanezt a kérdést az olvasók szempontjából vizsgáljuk, akkor már arra kapunk választ, hogy az ipar milyen mértékig él a felkínált lehetőségekkel, azaz a különböző munkaterületeken dolgozó szakemberek milyen mértékben használják a dokumentáció különféle szolgáltatásait.

Elöljáróban összegezve a kapott véleményeket, a következő megállapítást tehetjük:

- a tervező- és kutatóintézetek szakirodalmat tanulmányozó munkatársainak 70,6 százaléka használja a műszaki dokumentáció szolgáltatásait, 29,4 százaléka nem;
- az üzemi műszaki könyvtárak olvasóinál a helyzet kedvezőtlenebb, csak 54,1 százaléuk veszi igénybe a dokumentációs kiadványokat, 45,9 százaléuk nem;
- az egyéb ipari intézményeknél a szakemberek 57,7 százaléka ismeri és használja a műszaki dokumentáció szolgáltatásait, 42,3 százalék nem.

Az általános megállapítás után külön-külön meg kell néznünk azt is, hogy a különféle dokumentációs szolgáltatásokat az érdekelt szakemberek hány százaléka veszi igénybe, mégpedig az eddig alkalmazott hármas — munkahely szerinti — felosztásban. (L. a 9. sz. táblázatot.)

A műszaki dokumentáció felhasználását mutató táblázatból a különféle szolgáltatások keresettségének sorrendje is összeállítható. Eszerint általában — de olvasó-kategóriánként változóan — a szakemberek a következő sorrendben veszik igénybe a műszaki dokumentációt:

1. 51,4 százalékbán az OMK Műszaki Lapszemléit,
2. 50,0 százalékbán a különféle dokumentumok fordításait,
3. 49,8 százalékbán saját vállalatuk hasonló kiadványait,
4. 35,5 százalékbán az OMK témafigyelő szolgálatát,
5. 30,3 százalékbán az OMK figyelőszolgálatát,
6. 29,5 százalékbán a külföldi referáló lapokat,
7. 21,3 százalékbán a rokon vállalatok kiadványait,
8. 21,1 százalékbán a műszaki termelési hálózat alközpontjainak dokumentációs szolgáltatásait.

Ez a sorrend nincs tekintettel arra, hogy az egyes szolgáltatás típusokat rendszeresen vagy csak alkalmilag veszik-e igénybe az érdekeltek. Ha ezt is

9. táblázat

A dokumentációs szolgáltatások fajtái	Kutató- és tervező-intézetekben	Üzemekben, gyárakban	Egyéb intézményeknél	Összesen
Saját dokumentációs kiadványok				
rendszeresen	44,3	28,2	28,2	32,1
alkalmilag	19,8	17,3	14,1	17,7
nem	35,9	54,5	57,7	50,2
OMK lapszemle				
rendszeresen	32,7	27,6	35,2	29,2
alkalmilag	27,7	17,9	32,4	21,2
nem	39,6	54,5	32,4	49,6
OMK figyelőszolgálat				
rendszeresen	14,4	14,6	8,5	14,2
alkalmilag	19,7	14,6	18,3	16,1
nem	65,9	70,8	73,2	69,7
OMK témafigyelés				
rendszeresen	23,6	19,8	11,3	20,3
alkalmilag	19,1	14,0	14,1	15,2
nem	57,3	66,2	74,6	64,5
Fordítások				
rendszeresen	17,0	17,5	19,7	17,5
alkalmilag	36,6	31,4	28,2	32,5
nem	46,4	51,1	52,1	50,0
Alközponti kiadványok				
rendszeresen	7,8	8,1	5,7	7,8
alkalmilag	14,7	13,0	11,2	13,3
nem	77,5	78,9	83,1	78,9
Külföldi dokumentációs kiadványok				
rendszeresen	11,3	5,1	12,7	7,1
alkalmilag	23,2	21,9	25,3	22,4
nem	67,5	73,0	62,0	70,5
Egyéb vállalati műszaki könyvtárak kiadványai				
rendszeresen	4,1	3,6	—	3,5
alkalmilag	17,4	17,3	23,9	17,8
nem	78,5	79,1	76,1	78,7

figyelembe vesszük, akkor a sorrend megváltozik, és azt tapasztalhatjuk, hogy a műszaki dokumentáció legrendszeresebben használt típusát az egyes vállalatok saját kiadványai képezik, mert — mint láthattuk — ezeket olvassák legtöbbször rendszeresen. (Ez eléggé magától értetődő is, hiszen itt készülnek a legjobban „testre szabott”, azaz a munkához legszükségesebb dokumentumismertetések. Éppen ezért nyilvánvaló, hogy a saját kiadványok használata ennél jóval nagyobb arányú is lenne, ha nemcsak a vállalatok egy részénél tartanák szükségnek ilyen dokumentációs kiadványok összeállítását.)

A terjesztés és a használat között igen szoros összefüggés áll fenn. Nem kétséges, hogy a különböző típusú dokumentációs szolgáltatások erőteljes propagandája és fokozott eljuttatása — minél nagyobb példányszámban — az ipar érdekelt vállalataihoz, tovább fogja növelni ezek igénybevételét, olvasói használatát is. A cél pontosan ez: elemezve az igényeket és a terjesztési lehetőségeket, növelni kell a műszaki dokumentáció „termékeinek” használatát az ipar egész területén. A feladat igen nagy. A műszaki könyvtárügy és az ipar illetékes vezető szervei éppen ezért foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy a második ötéves terv során a nagyobb üzemekben fokozatosan ún.

műszaki tájékoztató irodákat (osztályokat, csoportokat, részlegeket stb.) létesítenek, amelyeknek — többek között — elsődleges feladatuk lesz éppen a központi, alközponti és helyi dokumentációs szolgáltatások eljuttatása az összes érdekeltekhez. A Szovjetunió ipari vállalataiban már működő „műszaki tájékoztató irodák” fontos és széleskörű tevékenységének szintén jelentős részét teszi ki a megfelelő tájékoztatási — s ezen belül dokumentációs — anyagok terjesztése.¹⁹

A szakirodalom felhasználása

A műszaki irodalom tanulmányozása nem öncél. A benne rejlő ismereteket, tájékoztatásokat a szakemberek *felhasználják* különböző feladataik megoldásánál, termelő és kutató munkájukban. Éppen ezért ennek a kérdésnek vizsgálatánál már tulajdonképpen a műszaki könyvtárak és a műszaki dokumentáció gazdaságosságának határát súroljuk.

1200 szakember véleményét gyűjtöttük össze erre vonatkozóan is, megkérdezve tőlük azt, hogy a szakirodalmat és a műszaki dokumentáció szolgáltatásait felhasználják-e napi munkájukban, újításaiknál, kutatásaikban, továbbképzésükben vagy saját szakirodalmi működésüknél (cikkeik, tanulmányaik megírásánál). Természetesen a megkérdezettek majdnem teljes mértékben több olyan területet is megjelöltek, ahol értékesítik az olvasott szakirodalmat. (A válaszok százalékos összesítését l. a 10. sz. táblázaton.)

10. táblázat

A felhasználás módja	a kutatóintézeti, az üzemi és egyéb szakembereknél %			Összesen
Napi munkájában	86,3	84,3	84,6	84,8
Újításainál	11,6	32,0	12,6	25,9
Kutatásaiban	46,1	15,4	7,0	22,4
Továbbképzésében	67,6	65,4	74,6	66,5
Saját cikkeiben	36,8	11,0	19,7	17,8

Ebből kitűnik, hogy a műszaki irodalmat az olvasók 84,8 százaléka napi munkájában értékesíti, 25,9 százaléka újításainál, 22,4 százaléka pedig kutatásainál is. E tények szerint a szakirodalomban rejlő ismeretek valóban bekerülnek a magyar ipar vérkeringésébe, és ott ténylegesen hozzájárulnak a legfontosabb feladathoz: a műszaki fejlesztéshez.

A szakirodalom „fogyasztói” és tájékozódásuk

A szakemberek irodalmi igényeit mennyiségileg elemezve a különböző munkahelyek dolgozói — negyedévenkénti dokumentum „fogyasztásukat” tekintve — az alábbi sorrendben következnek egymás után:

tervező- és kutatóintézetek munkatársai: 42,8 dokumentum,
 üzemi szakemberek 23,8 dokumentum,
 egyéb ipari intézmények dolgozói 16,2 dokumentum.

¹⁹ SZANDAKOV, V.: *Propagandiruem peredovüe metodü proizvodstva*. Bibliotekar, 1959. 8. sz. 10—11. l.

Az adatszolgáltatók számára viszonyítva ez azt jelenti, hogy az érdekeltek negyedévenként és fejenként átlag 28 dokumentumot (könyvet, folyóirat-cikket, fordítást, szabadalmat stb.) tanulmányoznak át.

A kérdőívnek arra a pontjára, hogy „Mi hívta fel figyelmét az olvasott műszaki kiadványokra?” egy-egy adatszolgáltató több választ is adott, s ennek megfelelően a szakirodalmi tájékoztatással foglalkozó személyek és intézmények a következő sorrendben (eredménnyel) dolgoznak:

1. egy-egy vállalat műszaki könyvtárosa vagy dokumentalistája (728)
2. folyóirat vagy könyv hivatkozása (409)
3. lapszemlék, referáló lapok (374)
4. kollégák (242)
5. egyéb dokumentációs kiadványok (124)
6. vállalatán kívüli személyek (65).

Ezenkívül igen sokan (379) a szakirodalom folyamatos tanulmányozása, a könyvtárak állományának állandó figyelemmel kísérése révén találták meg az őket érdeklő dokumentumokat.

*

A szakirodalom és a műszaki dokumentációs szolgáltatások terjesztésének és felhasználásának problematikájához még igen sok olyan részletkérdés tartozik, amelyekkel beszámoló ismertetésünk már nem tudott foglalkozni. Reméljük azonban, hogy az előadottak így is meggyőznek mindenkit arról, hogy a műszaki könyvtárak és a műszaki dokumentáció igen fontos szerepet játszik az *ipar fejlődése* és a *szakemberek műszaki kultúrájának emelése* terén.

Az eddig végzett munkával ennek ellenére sem lehetünk teljesen megelégedettek. A második ötéves terv során minden eszközzel *fokoznunk kell* a szakirodalom és a műszaki dokumentáció szolgáltatásainak terjesztését, a különféle dokumentumok hozzáférhetőségét, a szakemberek fokozott bekapcsolását a műszaki irodalom rendszeres tanulmányozásába. Végül, ami a legfontosabb, elő kell segítenünk, hogy a műszaki dokumentációban feltárt és a szakirodalomban jelentkező legújabb műszaki eredményeket az iparban dolgozó szakembereken keresztül vállalataink valóban fel is használják a termelés, a gyártmányfejlesztés, a kutatás és a műszaki fejlesztés területén.

S. BALÁZS—F. SZABOLCSKA: DISSEMINATION AND UTILIZATION OF SPECIAL LITERATURE AND TECHNICAL DOCUMENTATION IN THE INDUSTRY

Technical literature is disseminated now by more than 900 technical libraries in Hungary. These special libraries are frequented by 60% of the engineers and technicians and 4% of the other industrial workers belonging to the maintaining industrial enterprises. The technical documentation is developing in parallel with this network of industrial libraries. Their common centre, the Hungarian Central Technical Library publishes abstracting periodicals in 13 series, with 4910 copies in all. The primary dissemination of local publications and the secondary circulation of the central services must be increased, together with extending the basis of technical documentation.

The utilization of technical literature and documentation can be scrutinized with various methods. Authors in the methodological department of the Hungarian Central

Technical Library collected the opinions of 1200 specialists (engineers and technicians) for this purpose. Accordingly 39,6% of the above mentioned readers understand only Hungarian, 31% can read one, 17,9% two, 8,3% three and 3,2% four or more foreign languages. The best known languages are German (54,4%), English (26,8%), French (13,8%) and Russian (13,1%)

63% of the readers study the scientific-technical literature regularly and 37% only occasionally. Technicians read mostly the articles in technical periodicals, next come books, then other documents: translations, patent and standard specifications, trade catalogues etc. (Demands for the latter types of documents are continuously increasing.)

The „primary stations of dissemination” are the local libraries of industrial enterprises. Next in sequence the specialists concerned use the following sources: purchase, Hungarian Central Technical Library, subscription, other technical libraries, colleagues. They read chiefly at home and at the site of their work. Exploitation of the local technical libraries for this purpose is very limited as only 30% of them possess premises for reading.

The periods during which engineers and technicians study the literature (incl. documentation) of interest to them are monthly 1—5 hours (11,9%), 5—10 hours (24,8%), 10—20 hours (28,6%), 20—30 hours (18,5%), over 30 hours (16,2%).

As to the utilization of the services of technical documentation the situation is more unfavourable. From the persons interested only 70% in the research institutes, 54% in the factories and 57% in other industrial establishments make use of the services of technical documentation. Among these most of readers search through the abstracting journals of the Hungarian Central Technical Library. Then the translations and the local „tailor made” publications come in the order of „pretium affectionis”.

The tasks of dissemination and utilization are making urgent demands for the establishment of „technical information bureaux” step by step. One of the most important primary duties of these bureaux is to promote the utilization of the services of technical documentation.

The direct use of special literature in the industry is proved by the fact that the readers of technical libraries — who „consume” generally 28 documents in a quarter — utilize the informations read mostly during their daily work.